

DIN ISTORICUL BIBLIOTECII MĂNĂSTIRII SUCEVIȚA (SECOLUL AL XIX-LEA)

OLIMPIA MITRIC
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

From the History of the Library of Sucevița Monastery (19th century)

ABSTRACT

Sucevița Monastery has its beginnings in the 15th century. The current monastic ensemble, founded by the Movilești family, was erected at the end of the 16th century. Even the first hermitage had a collection of liturgical manuscripts, in the Slavonic language, which was enriched and diversified thematically with new texts, some translated and copied even in the monastery's scriptorium. The term library appears very late in the documents from the monastery's archive, only in the "century of libraries". In 1847, in the address to the Consistory, from December 3/15, the new abbot, Ghenadie Zaharovici asked for permission "for the introduction of the Library in this holy monastery", as was done in the monasteries of Putna and Dragomirna. Donations and acquisitions enriched the library. Subscription offers also come from other areas of the Empire, especially from Transylvania, from Bishop Andrei Șaguna. For decades, the abbot of the monastery also took care of the Library. It was not until 1898, March 8/20, that the theologian Emanoil Boca was in charge of the "monastery library". The catalogue made by him is no longer preserved, but the fragments of paper with the title and inventory number pasted on the previous cover of the books (a kind of manuscript superstore) can still be seen today. Starting with 1855, the Sucevița monastery participated in several exhibitions (organized in Chernivtsi, Kyiv, Vienna, Bucharest, Paris, Geneva) and some miniature princely manuscripts, which attracted the interest of Romanian and foreign researchers. Today, the old book collection has over 500 copies and consists of the following collections: Slavonic and Romanian manuscripts, old Romanian books (up to and including 1830), old foreign books (up to and including 1800), Romanian and foreign bibliophile values (books and periodicals printed up to the first decades of the last century). It is a representative monastery library for Moldova, through the value of its collections. The manuscripts adorned with rich ornamental elements or illustrated with miniatures in the form of an iconographic cycle have a special significance in terms of art, culture and history.

Cuvinte-cheie: Mănăstirea Sucevița, familia Movileștilor, bibliotecă mănăstirească, Ghenadie Zaharovici, Emanoil Boca

Key words: Sucevița Monastery, Movilești family, monastery library, Ghenadie Zaharovici, Emanoil Boca

Mănăstirea Sucevița își are începuturile în secolul al XV-lea. Actualul ansamblu monahal, ctitoria familiei Movileștilor¹, a fost înălțat la sfârșitul

¹ Gheorghe Movilă, episcop al Rădăuților și mitropolit al Moldovei; Ieremia Movilă, vornic și domn al Moldovei; Simion Movilă, paharnic și domn în Țara Românească și Moldova.

secolului al XVI-lea². Chiar primul schit a avut o colecție de manuscrise liturgice, în limba slavonă, care s-a îmbogățit și s-a diversificat tematic cu texte noi (cărți de învățătură și cultură teologică, literatură juridică, istorico-hagiografică, istorică, didactică), unele traduse și copiate chiar în scriptoriul mănăstirii. Conform obiceiului, ctitorii s-au preocupat de înzestrarea mănăstirii cu moșii, sate, dar și cu broderii, argintărie, cărți și alte obiecte de cult necesare. Au mai donat manuscrise mitropolitul Teodosie Barbovschi, „întru amintirea mea și a părinților noștri”, și monahi viețuitori în mănăstirile învecinate (Putna, Moldovița, Slatina, de „peste Cordon”); altele provin din bibliotecile mănăstirilor și schiturilor desființate (Moldovița, Solca, Episcopia din Rădăuți, Voroneț, Schitul Mare³), în anul 1785, după anexarea nordului Moldovei la Imperiul Habsburgic. Cărțile se păstrau în biserică, în sfântul altar, la trapezar (se citea, în „trapezare”, tuturor părinților din Viețile Sfinților și Protocoalele poruncilor), la egumen (în cancelarie), la ecleziarh și, probabil, „în bașta visteriei, deasupra besericii”, unde era „o spațioasă chilie, prevăzută cu 2 ocnite în pereți, în cari se păstrează hârtii vechi mănăstirești”⁴. Termenul bibliotecă apare foarte târziu în documentele din arhiva mănăstirii, abia în „secolul bibliotecilor”; în anul 1847, în adresa către Consistoriu, din 3/15 decembrie, egumenul Ghenadie Zaharovici cere permisiunea „pentru introducerea Bibliotecii întru aceasta sfântă monastire”, cum s-a procedat în mănăstirile Putna și Dragomirna⁵. Biblioteca se îmbogățește prin donații și achiziții. Egumenul donează cărți în câteva rânduri, însoțite de „izvoade” cu înregistrarea fiecărui titlu⁶. Într-una din aceste liste am găsit descrisă o *Bucoavnă* imprimată la Cernăuți, fără an de apariție, un titlu necunoscut bibliografiei de specialitate până acum câțiva ani⁷. Este prima confirmare a circulației acestei cărți în zonă; astăzi, n-o mai găsim în biblioteca mănăstirii. Alte donații vin din partea arhimandritului Artemon Bortnic, egumenul Mănăstirii Putna⁸. Starețul sfințelor Mănăstiri Neamțul și Secul, arhimandritul Neonil, donează, când are prilejul, cărți imprimate în Tipografia Mănăstirii Neamț⁹. Din rândul obștei se donează din bibliotecile „de chilie” ale monahilor sau se achiziționează publicații din „paușalul ornatelor”. Fondul Bisericesc avea misiunea de a înzestra bisericile cu veșminte, cărți și alte bunuri necesare. În acest mod s-au cumpărat lucrările

² Dan 1923, p. 5-6; Nicolescu, Miclea 1977, p. 6-8. Prin tradiție, o sihăstrie de călugări ar fi existat pe la începutul secolului al XIV-lea, vezi Musicescu, Berza 1958, p. 7.

³ Schitul Mare (Maniava) din Galiția, a cărui mare ctitoră a fost Maria Potocki, fiica lui Ieremia Movilă. La dorința ei, Vasile Lupu a închinat Mănăstirea Sucevița acestui schit, în anul 1648.

⁴ Dan 1923, p. 22.

⁵ AMS, Inv. nr. 2/II. Corespondență oficială, pachet 1849-1850, f. 27, 32.

⁶ AMS, Inv. nr. 1. Corespondență oficială, 1848, pachet 1840-1848, f. 3^v-4.

⁷ Gherman 2009, p. 130-135.

⁸ AMS, Inv. nr. 2/II. Corespondență oficială, 1848, pachet 1848-1850, f. 23-23^v.

⁹ AMS, Inv. nr. 2, Corespondență oficială, 1850, pachet 1849-1850, f. 63.

profesorilor din învățământul superior teologic, ale preoților și scriitorilor consacrați sau cărțile în slavonă imprimate la Viena pentru Bucovina. Alte volume au revenit bibliotecii după decesul unor monahi. Oferte de prenumerație (foi volante) vin și din alte zone ale Imperiului, cu deosebire din Transilvania, din partea Direcției Tipografiei Diecezane de la Sibiu (**Fig.1**), prin mijlocirea episcopului Andrei Șaguna. Anual se primeau *Calendarele* moldovenești (începând cu anul 1847) și exemplare din *Șematismul eparhial*, ce erau împărțite pe la părinți, la bibliotecă, apoi plătite într-un anume termen. Prin abonamente anuale, se procurau jurnalul bisericesc-literar *Candela* sau gazeta *Glasul Bucovinei*. Toate cărțile erau așezate în sala specială, constituită în acest scop, „în dulapuri a Bibliotichii și Consistorium s-au arătat”¹⁰. Recomandarea era să se „împrescrie în Inventarium Biblioticeii” și să se trimită imediat „adeverința primirei”, arătând în ea „sub care număr al catalogului, cu prețul lor și cu titlul întreg”. Biblioteca era la dispoziția monahilor din mănăstire, între ei și absolvenții ai Institutului Teologic; exista un izvod (ce rămânea totdeauna în bibliotecă) cu părinții ce-au cu primit împrumut cărți spre a le citi în chilii. De asemenea, în urma cererii corpului profesoral al Institutului Teologic din Cernăuți, acesta primește listele cu cărțile mai importante sub aspect literar, aflate în mănăstiri și în bisericile mănăstirilor desființate, și obține dreptul de a i se împrumuta titlurile cerute¹¹. În această perioadă sunt înregistrați și primii cercetători ai cărții vechi din Lvov: Anton Petruszewicz¹² și Serghei Maslov¹³. Decenii de-a rândul, egumenul mănăstirii s-a ocupat și de bibliotecă. Abia din anul 1898, 8/20 martie, de „biblioteca monastirească” a răspuns teologul Emanoil Boca, potrivit Protocolului de exhibite din acest an, nr. 240. Catalogul făcut de el nu se mai păstrează, dar fragmentele de hârtie, „țidule”, cu titlul și „numarul cărții” lipite pe coperta anterioară (un fel de supralibros manuscris), pot fi văzute și astăzi. Zestrea de cărți mai poate fi urmărită în Inventarele realizate cu ocazia schimbării egumenilor sau „din porunca statului”, a autorităților imperiale¹⁴. Începând cu anul 1855, Mănăstirea Sucevița a participat la câteva expoziții (organizate la Cernăuți, Kiev, Viena, București, Paris și Geneva) și cu manuscrisele princiare miniaturate (*Tetraevanghelele Sucevița 23* și *Sucevița 24*), care au atras interesul cercetătorilor români și străini.

¹⁰ AMS, Protocolul exhibitelor, nr. 87, din 14/26 octombrie 1848.

¹¹ AMS, Inv. nr. 1. Corespondență oficială, 1865, pachet 1865-1870, f. 29.

¹² AMS, Inv. nr.3. Protocolul exhibitelor pe 1861, pachet 1860-1869, la nr. 144/9 iulie 1861 înregistrează recomandarea către egumenii mănăstirilor Sucevița, Putna, Dragomirna și Mitropolia Sucevei pentru a-l primi pe canonicul Bisericii Apusului din „Leov”, Anton Petruszewicz, și să i se acorde tot sprijinul în căutarea și transcrierea documentelor și a celor mai vechi manuscrise, ce i-ar putea sluji pentru alcătuirea unei istorii bisericești.

¹³ Cercetător cunoscut al tiparului ucrainean; s-a documentat în biblioteca Mănăstirii Sucevița și și-a lăsat numele pe una dintre cărțile studiate, *Cer Nou*, imprimată la Lvov, în 1665.

¹⁴ Mitric 2018, p. 333-426; Mitric 2020, p. 71-81.

Astăzi, fondul de carte veche numără peste 500 de exemplare și se compune din următoarele colecții: manuscrise slavone și românești, carte străină veche (până la anul 1800, inclusiv), carte românească veche (până la anul 1830, inclusiv), valori bibliofile românești și străine (cărți și periodice tipărite până în primele decenii ale secolului trecut). Cele mai vechi cărți „ctitorești”, donate de ctitori, stau la baza colecțiilor de manuscrise slavone și carte străină veche¹⁵.

Documentele și manuscrisele mai vechi, cele miniate și ornate, au atras atenția cercetătorilor, interesul lor fiind de natură istorică și bibliografică. La îndemnul filologului Grigore Crețu, Melchisedec Ștefănescu, episcopul Romanului, în anul 1882, întreprinde o vizită de documentare „pe la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina”. Rezultatele acestei vizite sunt aduse la cunoștința Academiei și publicate într-un studiu de referință, episcopul Melchisedec rămânând un deschizător de drumuri în cercetarea odoarelor adăpostite în locașurile cercetate¹⁶. Din biblioteca Mănăstirii Sucevița sunt prezentate opt manuscrise, marea revelație fiind *Tetraevangheliarele* cu miniaturi și elemente de ornamentică bogate, *Sucevița 23* și *24* (după numărul de inventar), realizate la comanda voievodului muntean Ioan Alexandru al II-lea și al voievodului Ieremia Movilă; vor intra în circuitul științific internațional cu prilejul expoziției de artă veche și modernă românească organizată, la Paris și Geneva, în 1925. În anii următori, cele două manuscrise constituie subiectul unor studii; s-au remarcat cele ale cercetătoarei artei bizantine Sirarpie Der Nersessian, care le-a stabilit apartenența la grupul Parisinus graecus 74 (având în comun miniaturi în ciclu iconografic) și a alcătuit prima configurație privind raporturile și filiațiile dintre manuscrisele acestui grup¹⁷. Mult mai târziu, teologul și istoricul de artă G. Popescu-Vîlcea le-a consacrat spații consistente în lucrarea de sinteză dedicată miniaturii românești¹⁸, apoi câte un valoros studiu monografic¹⁹. De asemenea, din inițiativa și cu efortul mamei sale, stăvirofora Mihaela Cozmei, și a părintelui protosinghel Marcu Petcu, în anul 2018, a fost publicată prima ediție facsimilată a *Tetraevanghelului Sucevița 24* (**Fig. 2**). Reproducând caracteristicile manuscrisului original, de la dimensiunile la varietatea paletei cromatice a miniaturilor și a elementelor de ornamentică, ediția s-a dorit a fi un omagiu adus marelui ctitor, la împlinirea a 412 ani de la moartea principelui Ieremia Movilă²⁰. În anii din urmă, istoricul de artă Emil Dragnev, în

¹⁵ Ne-a preocupat și identificarea manuscriselor înstrăinate de-a lungul timpului; cele aproximativ 20 de manuscrise se păstrează în biblioteci și muzee din București, Iași, Cluj-Napoca, Moscova, Lvov, Sankt Petersburg și Varșovia.

¹⁶ Melchisedec 1883, p. 245-281 (vol. I), p. 47-75 (vol. II); Melchisedec 1886, p. 205-293.

¹⁷ Nersessian 1927, p. 223-274; Nersessian 1933, p. 695-725.

¹⁸ Popescu-Vîlcea 1981, p. 30-35, fig. 34-46, 52-68; catalog nr. 16 (p. 92), nr. 28 (p. 95).

¹⁹ Popescu-Vîlcea 1984; Popescu-Vîlcea 1984a.

²⁰ *Tetraevanghelul* 2018, p. XII.

erudita monografie dedicată *Tetraevanghelului de la Elizavetgrad*²¹ (din același grup), emite ipoteza realizării în Moldova a *Tetraevanghelului Sucevița 23*.

În ordine cronologică, cel mai vechi manuscris este *Tipicul*, datat în anul 1431, iar cel mai nou, un *Irmologhion*, din anul 1825. Numărul cel mai mare de manuscrise (dintr-un total de 55) provine din secolul al XVI-lea, unele caligrafiate de mâinile unor maeștri ai condeiului, precum popa Ieremie din Bădeuți, diaconul Mihail, popa Toma din Siret²².

Manuscrisele românești datează din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Cel mai vechi manuscris este *Pomelnicul Mănăstirii Sucevița*, început în anul 1769, cu informații bogate pentru reconstituirea istoriei locașului; introducerea este semnată de Dositei, episcopul Rădăuților. În ordine cronologică, amintim: un *Octoih*, copiat în Moldova de „Ilie, dascăl”, în anul 1777; un *Antologhion/Prăznicar (Floarea cuvintelor)*, copiat, în 1783, de dascălul Samoil, care activa într-una din școlile din cadrul regimentelor grănicerești din Ragla (județul Bistrița-Năsăud) (**Fig. 3**); *Protocoalele poruncilor* (în șase volume, pentru perioada 1785-1873), adevărate piese de arhivă; în aceste registre speciale se copia toată corespondența mănăstirii; manuale de *Teologie dogmatică* și *Teologie morală*, o *Carte de impresii*, din perioada anilor 1894-1928, un adevărat izvor istoric²³. Un alt manuscris, dintre cele interzise, *Calendari pe 112 ani*, probabil o copie după cel apărut la Iași, în anul 1785²⁴, a tulburat liniștea obștei în 1853. Două rapoarte și manuscrisul incriminat sunt trimise comisarului Consistoriului din Cernăuți, pentru a fi supuse „orânduiei Comisiei duhovnicești”²⁵; din păcate, raportul acestei Comisii nu a fost găsit în arhivă, dar nici cartea în biblioteca mănăstirii.

Aproape necunoscută este colecția de carte străină veche, constituită din titluri în limba slavonă (imprintate în centre tipografice din Kiev, Moscova, Lvov, Ostrog, Krilos, Kutein, Cernigov, Viena), în germană (Frankfurt am Main, Augsburg, Viena, Berlin), latină (Kempten, Veneția, Viena), greacă (Leipzig) și în polonă (Varșovia). Cărțile slavone, imprimate cu mai multe tipuri de caractere, cu ilustrații, elemente de ornamentică bogate, cu legături artistice din lemn și piele, în general sunt bine conservate. Tematica acestor tipărituri cuprinde hagiografia, cărți ale Vechiului și Noului Testament, cărți omiletice, texte de teologie dogmatică, scrieri ale sfinților părinți, literatură eshatologică și apocaliptică, istorie bisericească și mai ales texte liturgice. Cele mai multe provin din Kiev, Moscova și Lvov, multă vreme centre de seamă către care se îndreptau interesele politice, economice și culturale ale Moldovei. Câteva din

²¹ Dragnev 2004, p. 15, 16, 29.

²² Mitric 2018a.

²³ Mitric 2007, p. 342-354; sunt descrise 21 de manuscrise în limba română.

²⁴ BRV II, nr. 484, p. 301-302.

²⁵ AMS, Inv. Nr.1/I. Corespondență oficială, 1853, pachet 1851-1854, f. 112.

aceste volume sunt semnalate în lucrările celor care au cercetat în biblioteca acestei mănăstiri. De aceea, Mănăstirea Sucevița este menționată printre deținătorii unor ediții din Catalogul alcătuit de Zapasko și Isaeviči²⁶. Pentru identificarea tipăriturilor am folosit și acest prețios instrument de lucru

Cea mai veche carte este renumita *Biblie*, cel mai impunător (în-folio de 628 file) și cel mai frumos monument al artei tipografice rusești din secolul al XVI-lea; a fost imprimată la Ostrog, în anul 1581, de cunoscutul tipograf Ivan Feodorov. Unii specialiști în istoria cărții o consideră opera de frunte a vieții lui. A avut o circulație spectaculoasă, fiind prima Biblie imprimată în lumea slavă. Cneazul Konstant Ostrogski a fost ctitorul tipografiei și comanditarul acestei Biblii, rezultatul unei munci susținute a cărturarilor teologi și a traducătorilor din cadrul Academiei din Ostrog²⁷.

Din tipografia înființată de episcopul Ghedeon Balaban, în orașelul Krilos (nu departe de Halici), în bibliotecă poate fi admirată și pentru frumusețea formatului artistic *Učitel'noe Evangelie (Evangelhie învățătoare)*, din anul 1606. Pe foaia de titlu, ^r și ^v, sunt amplasate blazonul și stema episcopului Balaban.

Biblioteca mai conservă o altă raritate bibliografică: *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf* de Ioan Damaschin (*Varlaama i Ioasafa Žitie*), prima ediție din mediul slav oriental, tipărită la Kutein, în anul 1637. Cartea a apărut în două tiraje, unul avea pe versoul foii de titlu stema mitropolitului Petru Movilă. Profesorul Dan Horia Mazilu, în monografia închinată acestui text, pe baza bibliografiei de specialitate ucrainene, afirmă că Petru Movilă ar fi fost și inițiatorul acestei tipărituri, punând la punct partea tehnică, în 1635, când a vizitat Kuteinul, cu ocazia sfințirii bisericii mănăstirii²⁸.

Cărțile imprimate la Kiev, în tipografia Lavrei, sunt cele mai numeroase. O *Evangelhie* (ed. 1773) mai păstrează ferecătura din argint, realizată în anul 1779.

Devenit egumen al marelui așezământ monastic kievean Lavra Pecerska (în 1627), apoi mitropolit al Kievului (în 1633), Petru Movilă (cel de-al treilea fiu al lui Simion Movilă) a întemeiat în acest oraș un colegiu umanist – viitoarea Academie kievo-movileană – menit să fie un focar important de cultură. Tipografiile, consecvent susținute de Petru Movilă, traversează o etapă de activitate bogată. Astăzi, Mănăstirea Sucevița păstrează câteva din creațiile acestei perioade, exemplare cu prefețe semnate de Petru Movilă: *Jevanhelije učitelne / Evangelhie învățătoare* (1637), *Služebnik*, 1639, *Triod'* (1640), *Trebnik-ul cel mare* (1646) (**Fig.4**), constituit din trei părți, cel mai bogat *Molitvenic*, opera capitală a perioadei movilene, împodobit și cu stema

²⁶ Zapasko, Isaeviči 1981-1984.

²⁷ Szwejkowska 1987, p. 136.

²⁸ Mazilu 1981, p. 66.

mitropolitului, care mai poate fi întâlnită și în *Poučenijsa* (*Învățăturile*) avei Dorothei (1628) (**Fig. 5**). Lor li se alătură *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur* coligat cu *Tâlcuirea Apocalipsului* de Andrei, arhiepiscopul Cezareei Cappadociei (în 2 exemplare). Pe filele a două dintre aceste volume (*Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur*, 1624 – acum în Biblioteca Mănăstirii Putna²⁹ – și *Învățăturile* avei Dorothei), ca expresie a legăturii cu țara sa de origine, am descoperit însemnările dedicatorii olografe, între cele mai elegante mostre de scriere în slavonă.

Între autorii prezenți, îi mai amintim pe Ioanikij Galjatovs'kij, continuator direct al lui Petru Movilă, considerat cel mai strălucit scriitor bisericesc ucrainean din a doua jumătate a secolului al XVII (cu opera *Ključ razumjanija*, ed. 1659, tradusă și în română (fragmentar), cu titlul *Cheia înțeleșului*, și tipărită la București, în 1678, ale cărei influențe sunt vizibile în literatura noastră oratorică-bisericească) și mitropolitul Rostovului, Dmitrij Tuptalo, cu setul de volume complete (în 2 ediții) din *Kniga žitij svjatic/ Viețile sfinților*, imprimate în 1689-1705 și 1764, de asemenea tradusă, în cursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea.

Cărțile liturgice (și câteva tâlcuiri) imprimate în tipografia Moscovei, din porunca „imperatriței” și cu binecuvântarea Sfântului Sinod, sunt din secolul al XVIII-lea și provin, majoritatea, din Schitul Mare sau din chiliile unor monahi. Atrag atenția setul complet de *Mineie* (din 1741), prin calitatea legăturilor artistice din lemn îmbrăcat în piele și șniturile aurite imprimate, și ediția de lux a *Evangeliei*, din 1771, împodobită cu o impozantă ferecătură din argint, realizată pe cheltuiala mănăstirii (**Fig. 6**).

Edițiile tipărite la Lvov provin din tipografia Frăției (Bratstva) Stavropighiale a Adormirii (din 1790, Institutul Stavropighiei): *Irmologhion* (1709), donat Mănăstirii Sucevița de Antonie, mitropolitul Sucevei, în 1730, potrivit însemnării autografe³⁰ și lucrarea (două volume) teologului Mathias Dannemayr, *Institutiones historiae eccles. N.T.*, tradusă în slavona rusă (*Nastavlenija istoriji cerkovnyja*, ediția 1790), iar din tipografia particulară a lui

²⁹ Mitric 2010, p. 95-96, 7 Figuri. Reluăm textul acestei însemnări, în traducere: „[...] fiu al voievodului Țării Moldovei, din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei mari făcătoare de minuni Lavra Pecerska din Kiev și al întregii Rusii, a dăruit în sfânta Mănăstire Sucevița a părinților săi, a lui Simion Movilă, voievod și domn al Țării Moldovei și al Ungrovlahiei, și a doamnei lui, Melania, mama sa, în Moldovlahia, aflându-se la hotarul Sucevei, spre pomenirea sa și a părinților săi, ca nimeni să nu îndrăznească sub blestemul sfinților [...] sau să-și însușească. A fost scris în marea Lavră Pecerska din Kiev, cu mâna proprie. Anul de la facerea lumii 7137, de la întruparea lui Iisus Hristos 1629, luna ianuarie ziua 7”.

³⁰ Face această danie, când tocmai fusese numit mitropolit; în urma războiului ruso-austro-turc (1735-1739), atitudinea filorusă îl determină să urmeze trupele țariste în Rusia, unde ajunge mitropolit de Cernigov, apoi de Bielgorod, unde a și murit, în ianuarie 1748 (Păcurariu 1994, p. 342-343).

Michail Sl'ozka biblioteca adăpostește altă carte a lui Ioanikij Galjatovs'kij, *Nebo novoe (Cer Nou)*, ediția din 1665. Conține o versiune a Minunilor Fecioarei, ce va fi tradusă în română și va circula în multe copii manuscrise; pe versoul foii de titlu întâlnim stema Movileștilor, iar Prefața îi este dedicată Annei Movilă Potocki (f. 2-6).

Tipografia ierarhului cărturar Lazar Baranovič din Cernigov este reprezentată de un *Služebnik* (ediția 1704) și de opera în versuri a arhiepiscopului Cernigovului și al Novgorodului de Nord, Ioan Maksimovič, *Bogorodice Divo...* (*Cartea Fecioarei Născătoarei de Dumnezeu*), din 1707.

De la Viena, din imprimeria lui Iosif Lavrentie nobil de Kurțbek, vestit tipograf privilegiat și librar, se păstrează un *Irmologhion*, din 1791, apărut sub patronajul arhiepiscopului și mitropolitului de Karlowitz.

Însemnările marginale, „practici ale scrisului și lecturii”, nu prea multe, reconstituie circulația cărților în Moldova, Galiția și Transilvania. Un singur exemplar (*Triod*. Kiev, 1747) a fost adus direct „din orașul Kievului” și dăruit mănăstirii Zamostie. Legăturile cărților mai vechi au fost înnoite în secolul al XVIII-lea.

Dintre titlurile în limba germană, exemplificăm: *Biblia* imprimată, în 1740, la Frankfurt am Main, în timpul lui Carol VI (donația Mănăstirii Bogdana din Rădăuți); *Allgemeine Kirchen und Weltgeschichte*, în șase volume, publicate în anii 1776-1777, la Augsburg, donate de monahul Vitalie Tomovici, în anul 1845, potrivit însemnării de danie. Toate volumele poartă urmele unor violențe (foi rupte), din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, când mănăstirea a fost grav afectată³¹, iar vol. IV este străpuns, se pare, de o baionetă (**Fig.7**). Mai pot fi citate: *Griechische Schul-Grammatik* a prof. dr. Philipp Buttmann (Viena und Triest, 1819), foarte populară în epocă, și *Pastoral-Theologie*, în trei volume (Berlin, 1886-1888), purtând ștampila ex-libris a Bibliotecii „Academiei Ortodoxe” din Cernăuți.

Cea mai veche carte în limba latină din colecție, *Breviarium romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini* [...], a fost imprimată în tipografia mănăstirii benedictine din Kempten, în anul 1750, de tipograful Andreas Stadler. Mai menționăm: *Biblia sacra vulgatae editionis* [...], apărută la Veneția, în tipografia Balleoniana, în 1804, prezentă în toate bazele de date ce cuprind Bibliile sacre (provine de la Mănăstirea Bogdana); *Norma generalis procedendi in iudiciis Galiciae occidentalis*, imprimată la Viena, în 1801, în tipografia lui Joseph Hraschanky; *Archaeologia biblica* a orientalistului Jahn Johann, publicată la Viena, în anul 1814 (până astăzi, republicată în zeci de ediții), a fost

³¹ Localitatea Sucevița situându-se pe linia frontului, în primăvara anului 1944, la 12 aprilie, întreg personalul mănăstirii a fost evacuat forțat de către armata sovietică pentru trei zile (așa li s-a spus), dar s-a putut întoarce abia la începutul lui decembrie, găsind totul devastat și biserica incendiată. AMS, pachet 1940-1949, f. 36-42.

donată, în anul 1856, de Constantin Cehovschii, fost secretar consistorial, potrivit notei egumenului Ghenadie Zaharovici. În sfârșit, o carte îmbucurătoare pentru noi, disertația de doctorat a unui medic român: *Hygiene. Dissertatio inauguralis auctore Ignatio Kantemir, medicinae doctore*, imprimată la Viena, în anul 1842. Prefața este în limba română. Titlul este evidențiat în BRM³²; a fost donată, în anul 1863, de Varnava Șindilar, „proin igumen”.

Cărțile în limba polonă nu puteau lipsi, date fiind legăturile politice și de rudenie ale Movileștilor cu familia nobiliară din această țară. A ajuns până la noi: *Nomenklator czterech języków francuzkiego, polskiego, niemieckiego i łacińskiego*, un Lexicon, în două volume, imprimat, în 1800, în tipografia Piariștilor din Varșovia, una dintre oficinile cu activitatea cea mai lungă, perfecționată în tipărirea manualelor școlare și a cărții științifice, cărora le-a stabilit formate noi³³; de asemenea, un *Catehism* incomplet, vechi, imprimat, probabil la Lvov, potrivit însemnărilor marginale și a caracterelor tipografice.

În limba greacă am identificat o singură carte, un impresionant manual: *ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ*, avându-i ca autori pe Ioan Andr. Segneru, diaconul Evghenie Vulgaris și Toma Mandacș; este tipărită în Lipsca Saxoniei (Leipzig), în 1766, în imprimeria și atelierul familiei Breitkopf, care era, la jumătatea secolului al XVIII-lea, „cel mai interesant și mai bine utilat din Germania”³⁴.

Din rândul tipăriturilor românești (cărți de cult și de lectură, culegeri de reguli și legi), cele mai vechi datează din secolul al XVII-lea și reprezintă operele mitropolitului Dosoftei: *Psaltirea în versuri*. Uniev, 1673 (s-a dovedit a fi un alt exemplar din ediția semnalată de domnul dr. Doru Bădără³⁵, drept contribuție la Bibliografia românească veche), *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* (coligate); *Viața Sfinților*, Iași, 1682-1686, vol. I-II și *Psaltirea slavo-română*. Iași, 1680.

Cărțile secolului al XVIII-lea au fost imprimate în centre tipografice din București, Rădăuți, Iași, Râmnic, Blaj și Viena. Între titlurile inserate sunt, în primul rând, cele care nu se regăsesc în Catalogul publicat³⁶; la reorganizarea bibliotecii, noi donații au îmbogățit-o cu noi titluri: *Chiriadodromion*. București, 1732, dania vistiernicului Ilie Herescul; *Antologhion*. București, 1736 coligat cu *Octoih*. București, 1736 (2 exemplare); *Ceaslov*. Rădăuți, 1745; Iacob Putneanul, *Carte sobornicească a clerului Moldovei din anul 7260 (1752) ghenarie 1*, [Iași]; *Liturghie*. Iași, 1759 (cu semnătura autografă a episcopului Rădăuțiului, Dosoftei Herescu); Simeon, Arh. Tesalonicului, *Voroavă de*

³² BRM II, nr. 30468, p. 854.

³³ Sowiński 1988, p. 60-61.

³⁴ Flocon 1976, p. 384.

³⁵ Bădără 1988, p. 275-297.

³⁶ Mitric 2005.

întrebări și răspunsuri întru Hristos. București, 1765 (donat bibliotecii de egumenul Ghenadie Zaharovici); *Evanghelie*. Blaj, 1776; *Molitvenic*. Râmnic, 1782; *Adunarea cazaniilor*. Viena, 1793 (2 exemplare); *Biblia*. Blaj, 1795 (exemplar cumpărat chiar din tipografie, de către un bucovinean, după cum ne dovedește însemnarea imprimată, în josul foii de titlu, chiar cu literele, de două mărimi, ale tipografiei: „Această Biblie o au cumpărat dumnilui mazilu Simion Munteanu, de la Voloca, prețu 30 lei, nelegată, la anu 1807, februarie 18”) (Fig. 8).

Majoritatea imprimatelor din secolul al XIX-lea provin din tiparnița Mănăstirii Neamț, așezământul către care se îndreptau cu regularitate delegațiile Suceviței, potrivit documentelor de arhivă și însemnărilor de pe cărți. Celelalte au văzut lumina tiparului în centre tipografice din Buda, Iași, Cernăuți, Blaj, Sankt Petersburg. Cităm câteva dintre titlurile noi: *Polustav*. Buda, 1807; *Viețile Sfinților*. Mănăstirea Neamț, 1807-1815, setul întreg de volume (cele pe lunile septembrie și iunie sunt în dublete); *Carte de pravilă*, părțile I-II. Cernăuți, 1807 (două exemplare, unul dăruit de egumenul Ghenadie Zaharovici); Isac Sirul, *De suflet folositoare carte* (în slavonă), Mănăstirea Neamț, 1812 (donată de Dometii, bibliotecarul Mănăstirii Neamț, în anul 1850); *Tipicon*. Iași, 1816 (două exemplare); *Triod*. Buda, 1816 (coligat cu *Strastnic*. Buda, 1816); *Ceasoslov*. Iași, 1817; *Biblia*, Sankt Petersburg, 1819, cu însemnarea de proprietate a jîtnicerului Dimitrachi Sălcean; *Istoria Noului Testament*, tălmăcită de Veniamin Costache, mitropolitul Moldovei, Iași, 1824; *Viața stareșului Paisie*, alcătuită de shimonahul Platon (în slavonă), Mănăstirea Neamț, 1836.

Am prezentat o scurtă incursiune în istoria acestei biblioteci mănăstirești, reprezentativă pentru Moldova prin valoarea colecțiilor sale. O parte din tezaurul mănăstirii, fondul principal de cărți, cel donat de ctitori și alți binefăcători, s-a conservat vreme de peste patru secole. Inventarele păstrate ilustrează evoluția fondurilor bibliotecii și sunt adevărate surse de informare, iar cataloagele publicate (pentru manuscrise și carte românească veche) pun în valoare particularitățile fiecărui exemplar în parte. Studiul în arhivă și bibliotecă continuă. Cum am văzut, în această bibliotecă (asemenea altor biblioteci monahale) existau practici ce anticipau bibliotecile publice: se mai împrumutau cărți Episcopiei din Cernăuți, Seminarului Bucovinei, bisericilor și mănăstirilor, unor persoane particulare, cu rugămintea ca mănăstirea să primească „cuviiinciosul rețep”³⁷.

Pentru bunăvoința și ajutorul pe care l-am simțit pe tot parcursul documentării noastre în arhiva și biblioteca Mănăstirii Sucevița, aducem mulțumirile noastre călduroase maicii starețe, stavrofora Mihaela Cozmei, și maicii Veronica Prichici, muzeografa și custodele fondului de carte veche.

³⁷ SJAN Suceava, Fond Mitropolia Bucovinei, Secția 10/8, inv. 11.

List of illustrations

Fig. 1 – Subscription offer from the Diocesan Printing House in Sibiu (1859)

Fig. 2 – *Sucevița 24 Tetraevangelion* – miniatures on page

Fig. 3 – *Florilegium*, manuscript copied by the teacher Samoil from Ragla, in 1783 – title page

Fig. 4 – Petru Movilă, *Euchologion* (first part), Kiev, 1646 – title page

Fig. 5 – *Teachings of Ava Dorothei*, Kiev, 1628 – the coat of arms of Archimandrite Petru Movilă

Fig. 6 – *Gospel*, Moscow, 1771 – encasement (front cover)

Fig. 7 – *Allgemeine Kirchen und Weltgeschichte*, Augsburg, 1777, vol. IV, cover with traces of violence, from the last war

Fig. 8 – *Bible*, Blaj, 1795 – note printed on the title page

20 No 25 ex 11
1859

**Дирекція Типографії нашої Дієцезані Дієцезані Приндмирація ла Карте „СФІНТЕЛОР
ЕВАНГЕЛІИ“** и приуш де чинчі фіоріні валахтх Астріакх, ші
тотдодати фаче кбисекбт, кх тіпхріа кхрці ачтіа саб дичпбт, ші се на сфхрші дн
6—7. лші.

Тоці чі чі кор пофті сч аїсч ачсч Вдіці а „Сфінтелор Евангеліи“ счнт пофтіці а
дпбні приуш де чинчі фіоріні валахтх Астріакх пхнх ла 23. Априліа андллі кбргхторі,
кхчї дла ачсчч зі ачсччч тімбл Приндмирації.

Дикх маї авм а адоу, кх тімбл де зм ані, дикхн саб дичпцат Інстїтутл
ачсч кїрїчїк ал Типографії нашої, ас довідїт дн дїстл, кх Дїреція счскрісч саб
остїніт а корспїндї скондлї члїсї сфжнт ал Інстїтутлсчсч, ші кх нс вл гршї, дїкх
ва зїч. кх атжт при Приндмирації Мїніелор, кхт шї при чїї аї Бїсїлї, шї аї кбжнїтї-
лор кїрїчїштї іаїсч мблїчїмїт, шї пїнтрїсч ачн шї недїхдїшїт, кх ла счїатїна Карте а
„Сфінтелор Евангеліи“ нс нсмаї фрації Прїоці се кор приндмира пе сїама Бїсїрїчїлор лор, чї
дїкх о кор рїкоманда шї алтор крїштїні евлїбїшї спї приндміраї, ка сч о аїсч дн касем
лор спї рїкорїа счфмїаїсч!

Кс ачїет прїаїк се фаче кбисекбт, кх ла Бїсїдїтїра Типографії нашої Дїєцезанї се
афлх дїкх де пжкдїа брмхторїаї крїцї нелїгате дн валахтх Астрїакх:

1. Чїлї 12. Мїнії кб	72 фл. —
2. Дїтбргїрїдл „	2 ф. 50 кр.
3. Апостолл „	3 фл. —
4. Молїтвїанїкл „	3 фл. 59.
5. Кїріакодромїонл, Кбжнїтїрї кїрїчїштї дн зїл де Дбмїнїчї шї Охрхторї пїтї тот андл	10 фл. —
6. Бїсїліа кс 94. Ікїні	23 фл. —
7. Октоїхл мїк „	70 кр.
8. Чаловл „	70 кр.

Банїї приндмірації, шї чїї лалїї канї пїнтрїсч алте крїцї, се пот дїпбнї пхнх ла сч-
рокл счїатїне, ла Конїсїторїсч шї ла П. П. Прїоппї.

Оїкїїш дн 11. Мартїа 1859.

Дїреція Типографії Дїєцезанї а Бїсїкїонїї Орто-
доксї рхсхрїтїне дн Ардєал.

Оїкїїш, дн Типографїа Дїєцезанї, 1859.

Fig. 1 – Ofertă de prenumerație din partea Tipografiei diecezană din Sibiu (1859)

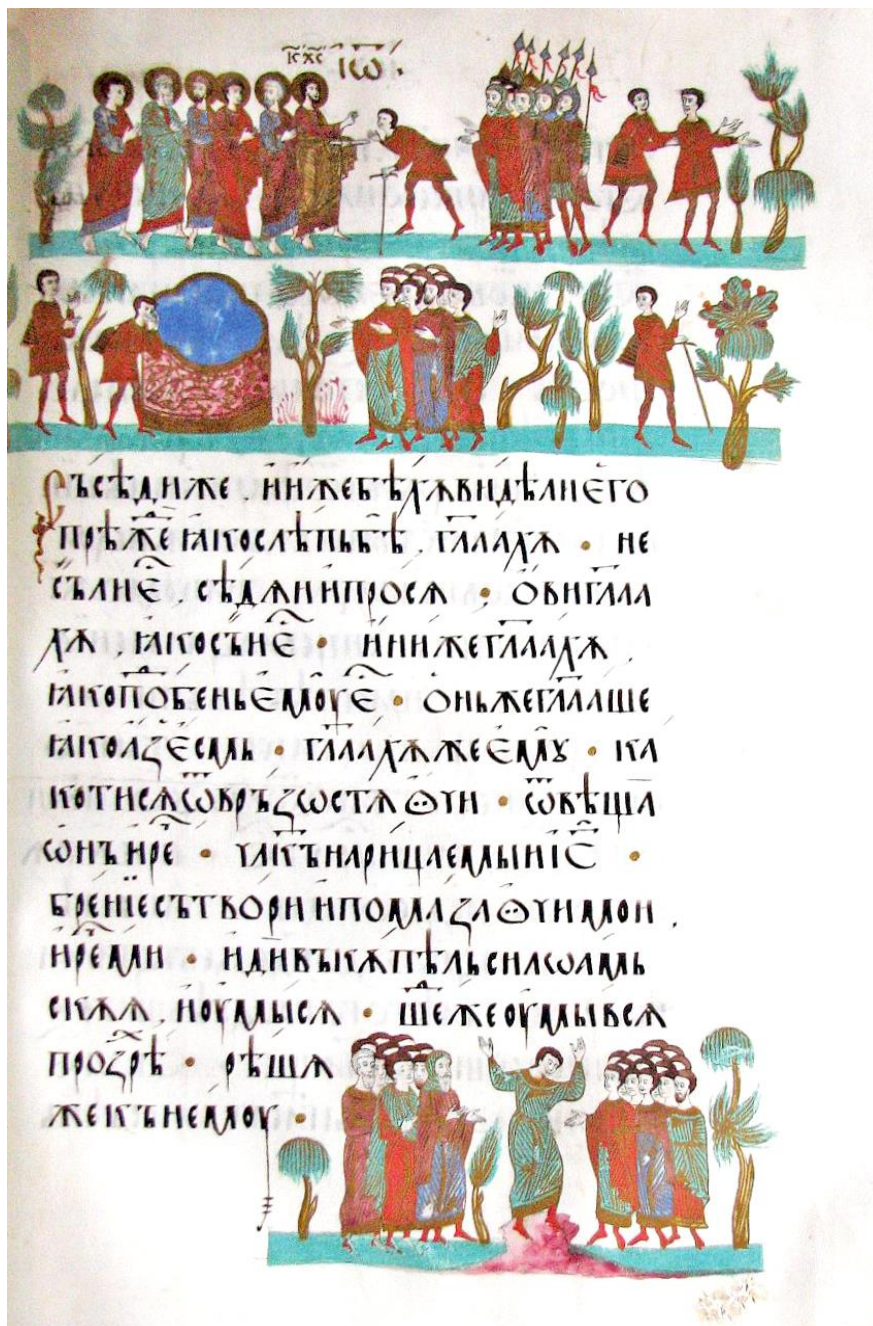

Fig. 2 – Tetraevangelul Sucevița 24 – pagină cu miniaturi

Fig. 4 – Petru Movilă, *Trebnic* (prima parte), Kiev, 1646 – foaia de titlu

Fig. 6 – *Evangelhie*. Moscova, 1771 – Ferecătura (prima copertă)

Fig. 7 – *Allgemeine Kirchen und Weltgeschichte*, Augsburg, 1777, vol. IV, coperta cu urmele violenței, din ultimul război

Fig. 8 – Biblia. Blaj, 1795 – însemnare imprimată pe foaia de titlu

Abrevieri bibliografice

- AMS – Arhiva Mănăstirii Sucevița
 Bădără 1988 – Doru Bădără, „O ediție necunoscută a Psaltirii în versuri a lui Dosoftei”, în *Revista de istorie*, 1988, nr. 3, p. 275-297
 BRM II – *Bibliografia românească modernă 1831-1918*, vol. II, București, 1986
 BRV II – Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, vol. II, București, 1910
 Dan 1923 – Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița. Cu Anexe de Documente ale Suceviței și Schitului celui Mare*, București, 1923
 Dragnev 2004 – Emil Dragnev, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevangelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Chișinău, 2004
 Flocon 1976 – Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 1976
 Gherman 2009 – Alin-Mihai Gherman, „Un livre scolaire inconnu. Contributions à l'ouvrage Bibliografia românească veche”, în *Lucrările Simpozionului internațional Cartea. România. Europa*, Ed. I, 20-23 septembrie 2008, 500 de ani de la prima carte tipărită pe teritoriul României, București, 2009, p. 130-135
 Mazilu 1981 – Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981
 Melchisedec 1883 – Melchisedec Episcopul, „O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina”, în *RIAF*, An I (1883), vol. I, p. 245-281; vol. II, p. 47-75

- Melchisedec 1886 – Melchisedec Episcopul, „O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina”, în AAR, Memoriile Secțiunii Istorice, 1884-1885, Seria II, Tomul VII, Secțiunea II, Discursuri, Memorii și Notițe, București, 1886, p. 205-293
- Mitric 2005 – Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830)*. Catalog, Suceava, 2005
- Mitric 2007 – Olimpia Mitric, *Manuscrise românești din Moldova*, Catalog, vol. II, Iași, 2007
- Mitric 2010 – Olimpia Mitric, „Colecțiile de carte veche din Biblioteca Mănăstirii Putna”, în *Analele Putnei*, VI, 2010, 1, p. 91-100 (incluse 7 fig.)
- Mitric 2018 – Olimpia Mitric, „Inventarele vechi ale Mănăstirii Sucevița”, în *Analele Putnei*, XIV, 2018, 2, p. 333-426
- Mitric 2018a – Olimpia Mitric, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Biblioteca Mănăstirii Sucevița*, Iași, 2018
- Mitric 2020 – Olimpia Mitric, „Începuturile Bibliotecii Mănăstirii Sucevița, în lumina documentelor de arhivă”, în *Études Interdisciplinaires en Sciences humaines. Revue officielle internationale du Collège doctoral francophone régional d'Europe centrale et orientale en Sciences humaines (COD-FREURCOR)*. Publiée par la Maison d'Éditions de L'Université d'État Ilia (Tbilisi, Georgia), 2020, Numéro 7, p. 71-81, <http://codfreurcor.iliauni.edu.ge/>
- Musicescu, Berza 1958 – M. A. Musicescu, M. Berza, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958
- Nersessian 1927 – Sirarpie Der Nersessian, „Two Slavonic Parallels of the Greek Tetraevangelia: Paris. 74”, în *The Art Bulletin*, vol. IX, nr. 3, New York, 1927, p. 223-274
- Nersessian 1933 – Sirarpie Der Nersessian, „Une nouvelle réplique slavonne du Paris. Gr. 74 et les manuscrits d'Anastase Crimcovic”, în *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 695-725; republicat în vol. *Dragomirna. Istorie, Tezaur, Ctitori*, II, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 47-73
- Nicolescu, Miclea 1977 – Corina Nicolescu, Ion Miclea, *Sucevița*, București, 1977
- Păcurariu 1994 – Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (sec. XVII-XVIII), ed. a II-a, București, 1994
- Popescu-Vîlcea 1981 – G. Popescu-Vîlcea, *Miniatura românească*, București, 1981
- Popescu-Vîlcea 1984 – G. Popescu-Vîlcea, *Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea*, București, 1984
- Popescu-Vîlcea 1984a – G. Popescu-Vîlcea, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, 1984
- SJAN Suceava – Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale
- Sowiński 1988 – Janusz Sowiński, *Polskie drukarstwo*, Wrocław, 1988
- Szwejkowska 1987 – Helena Szwejkowska, *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław-Warszawa, 1987
- Tetraevangelul 2018 – *Tetraevangelul Sucevița 24*, Mănăstirea Sucevița, 2018
- Zapasko, Isaeviči 1981-1984 – Jakim Zapasko, Jaroslav Isaeviči, *Pamjatki knižkovogo mistectva. Katalog starodrukiv vidanih na Ukraini*, I-II/1-2 (1574-1800), L'viv, 1981-1984